

akidlerin üçüncü türü, esas itibariyle bağlayıcı olmakla birlikte bazı özel durumlarda yapısından kaynaklanan sebeplerle bağlayıcı olmayan akidlerdir. Bunlar icâre ve müzâraadır. Zerkâ, klasik Hanefî doktrininde bağlayıcı olmayan istisnâ' akdini (eser sözleşmesi) ayrıca değerlendirmektedir.

C) Mazeret Sebebiyle Akdin Bağlayıcılığının Kalkması. Mazeret akdin ifasının süreyi gerektirdiği akidlerde, kısmen müzâraa ve müsâkatta, özellikle de günümüzdaki kira ve iş akdine tekabül eden icâre akdinde söz konusu olan, akdin sürdürülmesinin kiracı / iş veren açısından öngörülme ve bizzat akid sebebiyle hak edilmeyen bir zarara yol açması durumunda kiracıya akdi feshetme hakkı tanıyan bir durumdur. Muâvazalı bir akid olması sebebiyle icârenin taraflardan birinin tek taraflı iradeyle feshedemeyeceği bağlayıcı bir akid olduğu genelde kabul edilir. Kiralanan değirmenin suyunun kesilmesi, işçinin kötü ifası gibi akidden beklenen yararı tamamen veya kısmen yok eden ve doktrinde "ayıp" olarak adlandırılan durumlar feshis sebebidir. Hanefî fakihleri ve İbn Hazm, diğer ekollerden farklı olarak hacca gitmek için binek kiralayan kimsenin yola çıkmadan önce hasta olması, yolculuk için hayvan kiralayan kimsenin yolculuktan vazgeçmesi, kiracının başka bir şehre taşınması, düğün için bir salon kiralayan veya aşçı tutan kimsenin gelin adayının ölümü vb. bir sebeple düğün yapmaktan vazgeçmesi gibi, akdin yapılmasından sonra ortaya çıkan ve akdi yapmaya sevkeden etkeni ortadan kaldırarak kiracı veya iş vereni hak etmediği bir zararla karşı karşıya bırakan haklı bir sebebin bulunması durumunda da karşı tarafın fiilî zararının ödenmesi şartıyla bu kimse için feshis hakkının doğacağı görüşündedir (bk. FESİH; İCÂRE). Hanefîler'in temel gerekçesi, geçerli bir mazeretin olduğu durumlarda akdin bağlayıcılığını ileri sürerek tarafları anlamı ve varlık sebebi ortadan kalkmış bir akdi ifaya zorlamanın doğru olmayacağıdır (ifanın subjektif imkânsızlığı). Karşı çıkanlar ise aynı hakkın kiralayan / işçi için de geçerli kılınmasının akdin amacına, hukukî güven ve istikrara aykırılık gibi sebeplerle mümkün olmadığı, dolayısıyla bir tarafa böyle bir hakkı tanımanın akdin tarafları arasında eşitsizliğe yol açacağıdır (İbn Kudâme, V, 332-333; müzâraa akdinde feshis için mazeret sayılan haller için bk. Lisânüddin İbnü's-Şihne, s. 407).

D) Meclis Muhayyerliğinin Akdin Bağlayıcılığına Etkisi. Akdin bağlayıcılığıyla yakından ilişkili bir husus da meclis muhayyerliğidir. Tarafların akid meclisinden ve birbirinden bedenlen ayrılmadıkları sürece akidden vazgeçme hakkına sahip olmalarını ifade eden meclis muhayyerliği, akid ilişkisine giren tarafların birbirinden ayrılmadıkça muhayyer olduklarını bildiren hadisi, sözlerle ayrılma olarak yorumlayıp icapta bulunan tarafa karşı tarafın kabulünden önce vazgeçme muhayyerliği (hiyârü'r-rücû'), icaba muhatap olan tarafa da bunu kabul edip etmeme muhayyerliği (hiyârü'l-kabûl) tanıyan Hanefî ve Mâlikî ekolleri açısından olmasa bile, sözü edilen hadisi bedenlen ayrılma olarak yorumlayan ve icap ve kabulün buluşmasına rağmen tarafların birbirinden bedenlen ayrılmadıkça akidden vazgeçme muhayyerliğine sahip olduklarını savunan Şâfiî ekolü açısından akdin bağlayıcılık kazandığı anla ilgilidir. Kısaca ifade etmek gerekirse meclis muhayyerliği kabul edenler açısından akdin bağlayıcılığı ile, kabul etmeyen veya onu rücû' ve kabul muhayyerlikleri olarak yorumlayanlar açısından ise akdin in'ikadı ile alâkalıdır (bk. MECLİS).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "lâzım", "lüzûm", "mülâzemet" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1304-1305; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 2-4, 6; Kâsânî, *Bedâ'i'*, V, 228, 261-306; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, II, 129-130, 154, 174-178; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, III, 482-506; V, 332-333, 347; Şehâbeddin ez-Zencânî, *Tahrîcü'l-furûc 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Edîb Sâlih), Beyrut 1402/1982, s. 148-150; Ebû Bekir el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, İstanbul 1301, I, 224-252, 315-333; Molla Hüseyin, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1317, II, 151-168; Abdurrahman Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur*, İstanbul 1328, II, 23-53; Lisânüddin İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-hükkâm* (Alâeddin el-İslâbîsî, Mu'tinü'l-hükkâm ile birlikte), Kahire 1393/1973, s. 407; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, IV, 458, 461; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, md. 328-341; *Mecelle*, md. 114, 514; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I, 739-740, 828; Subhî Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mücebât ve'l-ukûd*, Beyrut 1948, s. 270-275, 485-504; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fikhu'l-İslâmî fi seubihî'l-cedid*, Dimaşk 1967-68, I, 444-461, 577-578; Bilmen, *Kamus*², VI, 55-78, 211; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut, ts. (el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabîyyü'l-İslâmî), IV, 130-131, 198-261; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 379-383, 408-409; M. Yûsuf Mûsâ, *el-Emvâl ve nazariyyetü'l-akd fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire 1987, s. 496-502; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1987, II, 283-300, 308; "Lüzûm", *Mu.F.* XXXV, 234-240.

H. YUNUS APAYDIN

LÜZÜM-ı MÂ LÂ YELZEM

(لزوم لا يلزم)

Şiirde ve sanatlı nesirde kafiye harfinden önce birkaç harf veya hareketin aynen tekrar edilmesi.

Sözlükte "gerekmeyenin gerekliliği" anlamına gelen bu tabir, söz diziminde lafza güzellik katan edebî sanatlardandır. Bu türde şair veya nâsir, kafiye ve secide bir tek harfin (revî) benzerliği gerekli ve yeterli iken bununla yetinmeyerek kafiye-nin son harfinden önce birkaç harf ve hareketin benzer olması ve bu suretle eserdeki ses ve lafız armonisini daha ileriye götürme çabası içine girer; böylece eserinin telifetli külfetli bir yol seçer. Türe bu adın verilmesi de buradan kaynaklanır. Bu sanat için ayrıca iltizâm (gerekmeyen ilke edinme), i'nât (kendini meşakate sokma), tazmîn (boynunun borcu), tazyîk ve teşdîd (kendini sıkıntıya sokma) terimleri de kullanılmıştır.

Lüzûm-ı mâ lâ yelzem şairin ve nâsirin dile hâkimiyetini, söz dağarcığının zenginliğini, düşünce ve hayal ufkunun enginliğini, belâgat ve fesahatteki kudretini gösterir. Kafiye ve aruz meselesini inceleyen âlimler beyit, seci ve fâsıla (du-rak) sonlarına gelen "كم، لك، هم، 4،" gibi bitişik zamirlerle "ت، 4،" dişil eklerini genellikle kafiye ve iltizam harfleri olarak görmezler; revî ve iltizam harfleri bunlardan önceki harflerdir. Onlar, reviden sonra gelen bitişik zamir ve dişil eklerine "vasıl" adını verirler. Meselâ "عاجلها - آجلها" beyit sonu kelimelerinde ھا vasil, ُ revî, ج iltizam harfidir. İbn Cinnî, Ebû'l-Alâ el-Maarîf ve İbn Ebû'l-İsba' gibi âlimler ise bunları kafiye ve iltizama dahil ederler. Yine beyit sonlarındaki aynı cihetten şeddeli harflerden sonuncusunu kafiye (revî), birincisini iltizam harfi sayanlara karşılık bunu tek harf gibi görenler de olmuştur. Reviden önceki uzun sesliler (med harfleri: ا، و، ی) çoğunluğa göre iltizam harfi sayılmazken bazı yazarlar bunları iltizam harfi kabul etmişlerdir. İbnü'l-Esir, med harfi "yâ"yı iltizam harfi sayarak Kur'an'daki "نعيم - جحيم" ikilisini türe örnek diye verenleri eleştirdiği gibi "جيش - عيش"deki gibi lîn harflerini iltizama dahil edenleri de eleştirmiştir (*el-Meşelû's-sâ'ir*, I, 267-278). Çünkü reviden önce gelen bu uzun seslilere "ridf" adı verilir ve şiirin tamamında buna riayet zorunludur. Ancak Âdiyât sûresindeki "شديد - كنود" gibi sadece vâv ile yâ değişimli gelebilirken elifte bu söz konusu değildir. Halbuki ilti-

zamda güzel olan, ancak zorunlu olmayan bir şeyin şahsî bir zorunluluk olarak benimsenmesidir. İbnü'l-Esîr, "حَيش - عَيش" dediği gibi lîn harfini iltizamda dahil edenleri eleştirirken "مُزِيرٌ - مُزِيرٌ" dediği gibi bir lîn harfi olan revîden önceki tasgîr "yâ"sını iltizama ilhak eder. Aslında bunu ilk söyleyen İbn Cinnî'dir. Kazvîni ile onun *et-Telhîs*'ini şerhedenlere göre iltizam beyit aralarında da gelebilir; "وما اشتار العسل، من اختار العسل" secisindeki "ت" gibi. Kafiye nazariyecileri, şiirlerde revî veya iltizam harfi olarak sıkça gelen "ن، م، ل، ر" harfleri arasındaki karşılıklı değişime temas etmemişlerdir.

Lüzûm-ı mâ lâ yelzemi "i'nâtü's-şâir nefsehû fi'l-kavâfi ve tekellüfuhû min zâlike mâ leyse lehû" adıyla ilk ele alan İbnü'l-Mu'tez, onu söz güzelliklerinden saymıştır (*el-Bedî*, s. 74-75). Bundan sonra i'nât adıyla tanınan türün adında Ali b. Halef "itâb", İbn Ebû'l-İsba "itâbü'l-mer'i nefsehû" şeklinde hata (tashîf) yapmıştır. Bâkullânî türe "tarsî maa't-tecnîs" adını vermiş, Hârizmî i'nâtı "şairin kendine ilke edindiği kurallara nazmında riayet etmesi" şeklinde örneksiz tanımlamıştır. İbn Cinnî türe "tatavvu' bi-mâ lâ yelzem" demiş, beyit sonlarındaki muttasıl zamirlerle tasgiri revî ve iltizam kapsamında görmüştür.

Bedî âlimleriyle bedîyyât şair ve şâirhleri arasında iltizam genellikle kafiyeyle has bir lafız sanatı olarak görülmüştür. Ebû'l-Alâ el-Maarrî'nin *Lüzûmü mâ lâ yelzem* (*Lüzûmiyyât, el-Lüzûm*) adlı hacimli divanıyla birlikte lüzûmü mâ lâ yelzem ve iltizam terimleri yaygınlık kazanmış ve kapsamı genişlemiştir. Maarrî, 11.000 beyitten oluşan divanında bu sanatı baştan sona çeşitli incelikleriyle uyguladığı gibi girişte ele aldığı kafiye ve iltizam meseleleriyle de bu türün teorisyle ilgili önemli açıklamalara yer vermiştir. Divanında alfabenin her harfinin ref', nasb, cer ve cezim hallerine göre kafiyeyle düşünülerek 113 fasıl halinde tertibi, aruz bahirlerinin çoğunun kullanılması, kafiye harfinden önce sayıları bazan dörde kadar çıkabilen iltizam harflerinin tekarrüfüne riayet edilmesi gibi zorunsuz ilkelere iltizam sanatının kapsamına girmiştir. Daha sonra her tür lugaz, muamma, belâğî söz oyunu, dudaksılları kullanmadan şiir yazmak, bir beyitte alfabenin bütün harflerini kullanmak, sadece bitişik veya sadece ayrı yazılan, sadece noktalı yahut noktasız harflerle şiir yazmak gibi ilkeleri de kapsamıştır.

Maarrî'nin, ruhî kemale ermek amacıyla hayatı boyunca et, bal ve kadını nefsi-ne yasaklayan çileli hayat felsefesinin sanatına yansımaları olan bu iltizam şiirlerinin çoğu kısa kıtalar halinde, bazıları ise uzundur. Tabii ve akıcı, çok azı tekellüflü olan bu şiirlerde ahlâk-toplum-aile, dindünya, akıl-gayb, akıl-iman, akıl-nefis, hayır-şer gibi konulara dair felsefî görüşlerini dağınık ve zaman zaman çelişkili bir biçimde ifade etmesi şairin zındıklıkla suçlanmasına sebep olmuştur. Dil, edebiyat, aruz, fıkıh, tıp ve felsefe terimleri, hikmetli sözler ve emsalle dolu olan bu şiirler şairin lugat, dil, aruz, belâgat ve felsefe kudretinin delilidir. İbnü'l-Murahhal'in yirmi dokuz kasideden oluşan *el-Mu'asşeretü'l-lüzûmiyye*'si de bu sanatın uygulandığı bir diğer eserdir. Eşterkûnî, *el-Mağâmâtü'l-lüzûmiyye*'sinde bu sanatı nesre uygulamıştır. Eski Arap şairlerinde Kur'an ve hadislerde iltizam örnekleri az, fakat tabii ve akıcıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü'l-Kavâfi* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1390/1970, s. 18-21; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî* (nşr. I. Y. Kratchkovsky), London 1935, s. 74-75; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-fetîd*, I, 48-53; V, 499-506; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm* (nşr. G. Van Vloten), Leyden 1895, s. 96; İbn Cinnî, *el-Haşa'îş* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Kahire 1371-76/1952-56, II, 234-265; Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1374/1954, s. 145-146; Ebû'l-Alâ el-Maarrî, *Şerhu Lüzûm mâ lâ yelzem* (nşr. Tâhâ Hüseyin v.dğr), Kahire, ts., I, 35-39, 50-51; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde*, Kahire 1353/1934, I, 133, 135-138; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâ'ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1379/1959, I, 267-278; İbn Ebû'l-İsba, *Tahrîrû'l-Tahbîr* (nşr. Hafnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 517-519; Hatib el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmî'l-belâğa* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1368-70/1949-51, VI, 115-117.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Kafiye ve seci ile ilgili sanatlardan olan lüzûm-ı mâ lâ yelzem, Türk edebiyatında Arap ve Fars belâgat kitaplarındaki gibi müstakil başlık altında zikredilmekle beraber Muallim Nâci'nin *İstîlâhât-ı Edebiyye*'siyle Reşid Bey'in *Nazariyyât-ı Edebiyye*'si gibi Türkçe belâgat kitaplarında daha çok kafiye bahsi içinde ve onun alt başlığı olarak "kafiye-i mukayyede" adıyla ele alınmıştır. Kaya Bilgegil ise konuyu Cevdet Paşa gibi "Sec'e Bağlı Sanatlar" bahsinde işlemiştir. Terim, "manzum veya mensur eserlerde beyit yahut cümle sonlarında yer alan kafiye ve secilerde kafiyei mey-

dana getiren revîlerden veya onların yerini tutan harflerden önce aynı cinsten ve eşit sayıda harf bulunması" şeklinde tanımlanabilir. "Kirâm" ve "benâm" kelimeleri seci yahut kafiye olarak kullanıldığına son harfleri olan "mîm / me"ler yeterli birer revî harfi iken gerekli olmasa da âhengi arttırıcı tesirleri dolayısıyla bundan önceki "elif / â" harflerinin âhengiyle metni güzelleştirmek lüzûm-ı mâ lâ yelzem sayılmış, bunu gerçekleştirmek için şairin kendini bir nevi zorladığı düşünülecek bu işe "san'at-ı teşdîd" veya "san'at-ı i'nât" denilmiştir.

Nâmîk Kemal'in, "Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten / Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten" beytinde "selâmet" ve "hükûmet" kelimelerindeki "te" revî harfi, ondan önceki "mîm / me" i'nât (teşdîd) örneğidir. Secili nesrin en kuvvetli temsilcilerinden Sinan Paşa'nın *Tazarrûnâme*'sinde mevcut sayısız örnekten biri olan, "Aşk bir zevktir, onun da başka bir dili var; aşk bir şevktir, onun da ayrı ehli var" cümlesindeki "zevk" ve "şevk" kelimelerinde, bir taraftan "kâf / ka"nın revî harfi olarak tekrar edilmesi dolayısıyla seci ortaya çıkmakta, diğer taraftan bu kelimeler aynı vezinde olduğundan müvazî / mütevazî seci örneği teşkil etmektedir. Burada ayrıca revîden önceki "vâv / ve" harfleri dolayısıyla iltizam sanatı da mevcuttur. Bu örnek müvazî secilerin aynı zamanda iltizam örneği olduğunu da gösterir. Buna göre her iltizam örneği müvazî seci değildir, fakat her müvazî secide iltizam vardır denilebilir.

Mısralarında esas kafiyesinden başka bir kafiyesi daha olan ve Türk şiirinde "zülkâfiyeteyn" olarak adlandırılan manzumelerle esas kafiyesinden başka ikiden fazla kafiyesi bulunduğu için "zülkavâfi" denilen nazım parçalarındaki kafiyelerde de bu sanat vardır. Sâmî'nin, "Cüş-i eşke dil-i pür-hun bir mecrâ iki / Hayf kim fûlk-i dil-i meşhûn bir derya iki" matlâ'lı gazeli bu tarzda yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Cemâleddin, *Arûz-ı Türkî*, İstanbul 1291, s. 107, 130; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyye*, İstanbul 1299, s. 174-175; Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 206-208; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmîu'l-edeb*, İstanbul 1308, IV, 332-333; VI, 54; Reşid, *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 108; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 63, 93-94; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 340; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 232-233.

MUSTAFA UZUN